

Female empowerment genom trädplantering

Hur Green Belt Movement har skapat förutsättningar för
demokratisering i Kenya

Abstract

Den här uppsatsen behandlar kopplingen mellan female empowerment och demokratisering. Med utgångspunkt i en maximalistisk definition av demokrati, hävdas att female empowerment är en nödvändig förutsättning för att en demokratiseringsprocess ska kunna lyckas.

I uppsatsen analyseras den kenyanska miljöorganisationen Green Belt Movement:s arbete utifrån teorier om female empowerment. Kvinnor i Kenya är traditionellt underordnade männen och saknar inflytande och möjligheter att styra över sina egna liv. Inom Green Belt Movement har kvinnor fått en ledande roll och givits möjligheten att påverka sin situation. Analysen slår fast att organisationen har lyckats skapa female empowerment i flera aspekter bland de kvinnor som är aktiva i dess verksamhet. Därmed har Green Belt Movement också förbättrat möjligheterna för Kenyas fortsatta demokratiseringsprocess.

Nyckelord: female empowerment, demokratisering, kvinnor, Green Belt Movement, Kenya.

Antal tecken: 67 709.

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
2	Teoretiska förutsättningar	2
2.1.	Metod och avgränsningar.....	2
2.1.1.	Material.....	2
2.2.	Female empowerment.....	3
2.2.1.	Mätning av female empowerment.....	4
2.2.2.	Hur skapas female empowerment?.....	6
2.3.	Female empowerment och demokratisering.....	7
2.4.	Brister i teorin.....	10
2.5.	Valda utgångspunkter.....	11
3	Kenya	12
3.1.	Miljöproblem i Kenya.....	13
3.2.	Kvinnors situation i Kenya.....	14
3.2.1	Kvinnors deltagande i det civila samhället.....	15
4	Green Belt Movement	17
4.1.	Organisationens verksamhet och historia.....	17
4.2.	Organisationens struktur.....	18
4.3.	Strategier för empowerment.....	19
5	Analys och utvärdering av Green Belt Movement:s arbete	21
5.1.	Har female empowerment skapats?.....	21
5.2.	Teoretisk koppling till Kenyas demokratiseringsprocess.....	24
6	Slutsats	25
	Referenser	27

1 Inledning

Nobels fredspris tilldelades år 2004 Wangari Maathai, grundare av organisationen Green Belt Movement i Kenya. Prisutdelarnas val av mottagare var ett erkännande av kopplingen mellan miljö, demokrati och fred men också av kvinnornas viktiga roll i utvecklingen – ett synsätt som i och med detta vunnit allt större uppmärksamhet.

Green Belt Movement (GBM) grundades 1977 som en reaktion på den omfattande miljöförstöring och ökenspridning som präglade Kenyas landsbygd och som bidrog till fattigdom och social utarmning. Maathai var medveten om att ökenspridningen drabbade i första hand de fattiga och kvinnorna allra värst, något som är fallet med miljöproblem i allmänhet.¹ Organisationens syfte var att motverka ökenspridning genom att plantera träd och samtidigt förbättra levnadssituationen för de utsatta kvinnorna. Därför engagerade man i första hand kvinnogrupper i sitt arbete.

Organisationens ambition att stärka kvinnorna genom att ge dem en framträdande roll i verksamheten är i linje med den teori som vuxit fram kring female empowerment i tredje världen. Denna teoribildning berör kvinnors underordnade och utsatta ställning och framhåller vikten av att stärka kvinnor mentalt, socialt och ekonomiskt som en förutsättning för samhällsutveckling. Det är denna stärkandeprocess som kallas för female empowerment.²

Sambandet mellan female empowerment och utveckling i tredje världen har i hög grad uppmärksamats i den akademiska världen. Däremot har den teoretiska kopplingen mellan empowerment och demokratisering till stor del varit könsneutral, det vill säga att den har definierat empowerment som stärkandet av alla marginaliserade grupper.

Vi anser att kvinnornas roll i demokratiseringsprocessen bör lyftas fram, och ämnar därför i den här uppsatsen synliggöra kopplingen mellan female empowerment och demokratisering. Utifrån en genomgång av den existerande teoribildningen kring female empowerment respektive demokratisering, är vårt syfte att analysera Green Belt Movement:s verksamhet i den kenyanska kontexten utifrån följande frågeställningar: Har Green Belt Movement:s verksamhet i Kenya skapat female empowerment, och i så fall på vilket sätt? Kan female empowerment teoretiskt kopplas till demokratisering med hänvisning till den kenyanska kontexten?

---

¹ För en utförligare diskussion om miljö, social rättvisa och kön se till exempel Bell 2004:passim, Martinez-Alier 2002:passim, Harcourt (ed.) 1994:passim.

² Begreppet female empowerment saknar en tillfredsställande svensk översättning och vi kommer därför genomgående i uppsatsen att använda oss av den engelska termen.

2 Teoretiska förutsättningar

2.1 Metod och avgränsningar

I den här uppsatsen vill vi lägga fokus på sambandet mellan female empowerment och demokratisering. För att kunna göra detta krävs först och främst en grundlig genomgång av hur female empowerment används som begrepp, hur det kan definieras och operationaliseras. De teoretiska utgångspunkterna som vi väljer att använda oss av, kommer sedan att utgöra grunden för vår analys av Green Belt Movement:s arbete där vi undersöker om, och i så fall hur, female empowerment har skapats inom organisationen.

Vad gäller demokratiseringsteorin så faller det utom ramarna för denna uppsats att lägga fram empiriska bevis på hur Green Belt Movement har inverkat på demokratiseringsprocessen i Kenya. Vi kommer istället att ta vår utgångspunkt i hypotesen att female empowerment är en förutsättning för att en demokratiseringsprocess skall få ett lyckat utfall – ett resonemang som bygger på en maximalistisk definition av demokrati, det vill säga en definition som sträcker sig utöver den institutionella nivån och bland annat betonar vikten av mänskliga rättigheter och social rättvisa. Denna demokratidefinition är mycket svår att operationalisera utan genomförandet av en fältstudie, och därför har vi valt att istället inrikta oss på de förutsättningar som teoretiskt sett krävs för att en demokratisering av det slaget ska kunna äga rum.

Ursprungligen grundades valet av just Green Belt Movement som objekt för vår analys av att vi båda hyser ett stort intresse för miljöfrågor och deras koppling till utveckling i tredje världen. Att organisationens verksamhet dessutom är så starkt förankrad hos den kvinnliga delen av befolkningen, talade för att GBM skulle vara lämplig att undersöka utifrån ett female empowerment- perspektiv.

I stor utsträckning saknas det teoribildning som kopplar samman female empowerment med demokratisering. Därför har vi som ambition att i denna uppsats utveckla det teoretiska sambandet mellan de båda begreppen.

2.1.1 Material

Vad gäller vetenskaplig litteratur kommer vi i första hand att använda oss av litteratur som diskuterar female empowerment och empowerment samt demokratiseringsteori som fokuserar på vilken roll empowerment kan spela i ett lands demokratiseringsprocess. Utöver detta använder vi oss av litteratur som

berör kvinnors situation i Kenya och landets politiska historia och geografiska kontext.

Som den teoretiska genomgången kommer att visa, är det svårt både att mäta female empowerment och att dra tydliga kopplingar mellan female empowerment och demokratisering. Att mäta female empowerment och dess inverkan på Kenyas demokratiseringsprocess kräver en fältstudie, något som denna uppsats inte ger utrymme för. Alltså är vi begränsade till att genom vittnesskildringar undersöka Green Belt Movements arbete, något som utgör ett problem eftersom det är svårt att finna externa källor som grundligt behandlar rörelsens verksamhet. Därför är vi i första hand hänvisade till att använda oss av information från organisationen själv i form av en bok skriven av dess grundare Wangari Maathai samt intervjuer med densamma. Med tanke på detta materials subjektivitet är det således särskilt viktigt att vi förhåller oss källkritiska till det. I första hand kommer vi att begränsa användandet av detta material till redogörelsen för organisationens verksamhet, ambitioner och syften. De positiva konsekvenser av GBM:s arbete som Maathai framhåller i boken kan inte ses som givna. Dock är Green Belt Movement en väletablerad och framgångsrik organisation vars arbete har vunnit internationellt erkännande och framhålls på många ställen i litteraturen som ett lyckat exempel på utvecklingsfrämjande arbete med fokus på kvinnor och miljö (se t ex Katumba & Akute 1992, Hyma & Nyamwange 1993). Detta talar för att organisationens offentliga material bör vara trovärdigt.

2.2 Female empowerment

Det faktum att begreppet female empowerment är svårt att översätta till svenska visar på svårigheterna med att definiera det. Den breda definition som FN använder sig av inbegriper aspekter som kvinnors självkänsla, kvinnors rätt till valmöjligheter och beslutsfattande samt makten att kontrollera sina egna liv och ha inflytande över samhällsutvecklingen (Datta & Kornberg 2002: 4). Denna definition saknar dock synen på empowerment som en förändringsprocess, något som starkt betonas i andra definitioner av begreppet och som oundvikligen förutsätter att individen har upplevt disempowerment. Begreppen empowerment och disempowerment kan således inte förklaras oberoende av varandra:

the notion of empowerment /.../ is inescapably bound up with the condition of disempowerment and refers to the processes by which those who have been denied the ability to make choices acquire such an ability (Kabeer 2002: 19).

Disempowerment är alltså enligt Kabeer en situation där en individ är berövad möjligheten att påverka och kontrollera sitt eget liv och de val hon gör; empowerment blir då den process i vilken individens valmöjligheter utvidgas (Kabeer 2002: 19). Orsaker till disempowerment varierar, men i den kontext som vår uppsats berör kan tillståndet av maktlöshet framför allt härledas till fattigdom och rådande könsmaktsstrukturer.

Den vanligaste synen på makt är den att makt innehavs *över* något eller någon. Denna aspekt av makt var tidigare den dominerande inom utvecklingsdiskursen som även berörde kvinnors utveckling, uttryckt som WID: ”Women In Development.” Female empowerment ansågs uppstå när kvinnor gavs makt och inflytande inom främst politiska och ekonomiska instanser. Empowerment var således något som kunde delegeras utifrån. Denna aspekt inbegriper också synen på makt som ett nollsummespel, där makt tas från en person och ges till en annan (Rowlands 1998:12-13). Denna snäva tolkning av empowerment har sedermera breddats till att inbegripa fler aspekter av makt. Utvecklingsteorins modernare ansats understryker att empowerment istället ska förstås som en pågående process där aspekter som makt *till*, makt *tillsammans med* och makt *inifrån* är centrala och tätt sammanlänkade. Empowerment uppstår när en aktör har makten och kraften att påverka och stärka andra aktörers position. Exempelvis kan det uppstå i form av ett stimulerande ledarskap i en organisation eller när en grupp arbetar tillsammans för ett gemensamt mål. Hos individen kan det uttryckas som den inre kraft och styrka hon får i sig själv och som förmår henne att stärka sin position i en förtryckt ställning eller gentemot externa hot och risker (Rowlands 1998:13-14). I och med dessa aspekter har synen på makt som ett nollsummespel delvis övergivits i fråga om empowerment. Makt är istället något som kan skapas samtidigt i flera sammanhang och är således inte en ändlig resurs.

Det är viktigt att påpeka att empowerment måste förstås som ett kollektivt fenomen. En enskild individ kan inte på egen hand skapa empowerment utan det är något som uppstår mellan individer som samverkar, även om det kan få viktiga konsekvenser för den enskilda människan (Karl 1995: 14). I grunden är således empowerment ett maktbegrepp i ordets positiva bemärkelse, det vill säga att det handlar om en form av makt, eller kontroll, som inte berövar någon annan inflytande utan istället kan få positiva konsekvenser för alla som berörs av processen. Det är dessa teoretiska utgångspunkter gällande female empowerment som vi antagit i vår analys av Green Belt Movement.

2.2.1 Mätning av female empowerment

Problematiken med att definiera och ringa in begreppet female empowerment orsakar också svårigheter vid operationaliseringen av det. Då begreppet är så pass komplext och empowerment kan härledas till så många olika faktorer blir det näst intill omöjligt att fastställa självklara indikatorer som är möjliga att mäta. Om man exempelvis väljer att operationalisera begreppet utifrån antal platser i parlamentet och andra politiska institutioner, förbises för många andra indikatorer. Samtidigt kan den typen av indikatorer vara direkt missvisande då empowerment inte enbart kan ses utifrån politiska mandat, utan även exempelvis ekonomisk och social ställning och position utifrån kulturella normer. Försök att mäta empowerment har gjorts, vilka har varit mer eller mindre framgångsrika. Operationaliseringarna förblir generellt sett haltande, vilket till viss del beror på att möjliga indikatorer är mycket beroende av historia, sammanhang och kontext och även av vilken del av individens liv som berörs. Det blir således mycket svårt att fastställa någon

allmängiltig modell (Rowlands 1998:22, Kabeer 2002:52). Problematiken med operationaliseringen underbyggs ytterligare av att empowerment är en process som inte är linjär. Förändringar och förbättringar kan stagnera eller plötsligt verka i motsatt riktning, en möjlighet för någon kan bli ett hinder för någon annan (Rowlands 1998:24). Alltså kan det vara svårt att säkerställa om förändringar skett över tid.

Med denna problematik i åtanke måste man vara försiktig med att dra slutsatser om hur female empowerment kan verka och påverka. Vi har valt att ändå använda oss av vissa tidigare använda indikatorer som vi trots allt anser kan ge en fingervisning om huruvida Green Belt Movement har skapat female empowerment. Rowlands (1998) har utifrån empirisk forskning i Honduras försökt identifiera och sammanställa mätbara indikatorer som visar på hur empowerment verkar. Indikatorerna utgår från dels aspekten av empowerment som en process, dels från resultat av empowerment. Empowerment som förändringsprocess utgår ifrån vissa nödvändiga element, som är de som förstärks i processen. Rowlands har delat upp dessa element i personligt och kollektivt empowerment samt empowerment i nära relationer (Rowlands 1998:23-24). *Personligt empowerment* berör den enskilde individen och Rowlands indikatorer inom denna aspekt är som följer:

- Självförtroende
- Självkänsla
- Känsla av deltagande
- Känsla av ”jag” i en vidare kontext
- Känsla av egenvärde

Kollektivt empowerment omfattar indikatorer som stärks inom en grupp:

- Gruppidentitet
- Kollektiv känsla av deltagande
- Gruppens känsla av egenvärde
- Självgorganisering och ledarskap

Empowerment i nära relationer avser indikatorer som stärks i förhållandet till människor i kvinnans närhet, exempelvis hennes man.

- Förmåga att förhandla
- Förmåga att kommunicera
- Förmåga att erhålla stöd
- Förmåga att försvara sin person och sina rättigheter
- Känsla av egenvärde

Dessa indikatorer visar alltså på vad som förstärks i empowerment som en process. Men empowerment kan även ses utifrån resultatet som det medför. Rowlands ger följande exempel på resultatbaserade indikatorer där kvinnor stärks i sin förmåga att:

- Agera
- Uppfatta sig själva som dugliga
- Inneha åsikter
- Använda sin tid effektivt
- Kontrollera resurser
- Interagera med andra
- Ta initiativ till aktiviteter
- Reagera på händelser

Utifrån att se på dessa faktorer, bör det alltså enligt Rowlands vara möjligt att avgöra om empowerment har ägt rum (Rowlands 1998:23-24).

Ett annat försök att mäta empowerment som kan fungera som analysverktyg är UNICEF: s ”Empowerment-stege”. Organisationen har i rapporten ”Women and Girls Advance” (1993) skapat ”The Women’s Empowerment Framework” och därmed valt ett annat tillvägagångssätt för att närmare kunna analysera i vilken utsträckning female empowerment skapas genom NGO:s och andra föreningars arbete. Ramverket förutsätter att kvinnors utveckling ses utifrån fem nivåer av jämlikhet inom vilka empowerment ingår som en central byggsten. Det är utformat så att organisationer som arbetar med utvecklingsfrågor ska kunna inkorporera genusaspekter i sin programplanering och även analysera och utvärdera det egna arbetet utifrån ett jämställdhetsperspektiv. Organisationerna kan därmed avgöra vilken nivå ett särskilt utvecklingsprogram befinner sig på och därefter anpassa sin roll och sitt arbete för att skapa ökad empowerment och jämlikhet för kvinnorna som berörs (Karl 1995:109-110). De fem nivåerna är:

- *Välstånd* som inbegriper kvinnors mest fundamentala behov.
- *Tillgång* till resurser.
- *Medvetandegörande* om den strukturella och institutionaliserade diskrimineringen som kvinnor lever under och hur de kan påverka sin situation.
- *Deltagande* i beslutsfattande.
- *Kontroll* över sina egna och sina barns liv samt ett aktivt deltagande i utvecklingsprocessen. På denna slutliga nivå erkänns och uppskattas också kvinnornas deltagande och arbete.

2.2.2 Hur skapas female empowerment?

Både Rowlands och UNICEF: s operationaliseringar och analysverktyg berör den centrala problematiken kring hur utomstående organisationer och aktörer ska arbeta och agera för att female empowerment ska kunna uppstå. Eftersom empowerment inte kan delegeras är detta en av de största utmaningarna som

organisationerna står inför: Hur skapas empowerment i praktiken? Det är en fin balansgång mellan att få kvinnorna att utforma egna mål och planer utan att styra för mycket och samtidigt se till att de utformade målen är tillräckligt högt satta för att bli den utmaning som krävs för att empowerment ska kunna skapas. Kvinnor som är underordnade män lever under vad Rowlands kallar ”internalised oppression”- internaliserat förtryck, som gör att kvinnorna inte nödvändigtvis ser sin egen potential och vilka möjligheter de har. Detta kan bli problematiskt när kvinnorna ska utforma sina egna mål (Rowlands 1998:27). I denna problematik och kärna av empowermentprocessen ligger också organisationernas huvudsakliga uppgift och möjlighet att påverka. Rowlands menar att utomstående aktörers roll är att verka som en katalysator som blir den mellanhand som stöttar och driver på empowermentprocessen:

You can build a well in a way that supports the empowerment of women by encouraging them to do the necessary analysis and decision-making and to take control over their lives. You can teach women to read in a way which generates debate and analysis and which supports them to become more confident and more able to act. Any of these kinds of activities can be planned *with* people rather than *for* people (Rowlands 1998: 28-29).

Det viktiga är således i första hand inte vilken typ av projekt det handlar om, utan snarare hur processen och arbetsmetoden är utformad. Många olika sorters projekt och aktiviteter kan skapa female empowerment. Samtidigt kan projekt som strävar efter samma resultat, till exempel byggandet av en brunn, uppfylla sitt syfte utan att ha skapat female empowerment. Skillnaden ligger i tillvägagångssättet: För att resultera i empowerment, bör projekten kräva en hög grad av deltagande, vilket stimulerar kvinnornas initiativförmåga, samtidigt som de bör medvetandegöra de aktiva kvinnorna om deras levnadssituation och uppmuntra dem att förändra den. De utomstående aktörerna behöver, för att lyckas, egenskaper som fullkomlig respekt för individen och gruppen man arbetar med, ödmjukhet, en förmåga att lyssna samt kännedom om empowerment som process. Därmed, menar Rowlands, är utbildning av de enskilda utomstående aktörerna samt ständig uppföljning, analysering och utvärdering av det pågående arbetet mycket viktigt (Rowlands 1998:26). Denna slutsats bekräftas även av UNICEF:s ramverk då det främst syftar till att fungera som hjälpmedel för organisationer att effektivt kunna analysera, anpassa och utveckla sina arbetsmetoder, för att dessa på bästa sätt ska kunna generera female empowerment (Karl 1995:109).

2.3 Female empowerment och demokratisering

Teoribildningen som rör demokratisering och civila samhället är extremt omfattande med många olika skolor. Eftersom den här uppsatsen berör huruvida Green Belt Movement har skapat female empowerment, och hur det teoretiskt kan kopplas till Kenyas pågående demokratiseringsprocess, kommer fokus här att

läggas vid hur empowerment, individuellt och kollektivt, kan skapas inom ramarna för det civila samhället och inverka på demokratiseringsprocessen. Vad gäller demokratidefinitionen vill vi lägga fokus på en demokratisering som kännetecknas av deltagande, och alltså når utöver den formella minimalistdefinition av demokrati som Kenya kan anses ha efter de formellt fria valen år 2002. En vidare definition närmar sig vad Haynes kallar en ”substantive democracy” – verklig demokrati – och som lägger stor vikt vid individuell frihet och lika tillgång till beslutsprocessen samt utvecklandet av social rättvisa, civila och politiska friheter och mänskliga rättigheter (Haynes 1997:85-86). Trots att det finns problem med att utgå ifrån en sådan ”idealbild” av demokratin – få länder i världen, om ens några, uppfyller kraven på en verklig demokrati (Haynes 1997:86) och den är närmast omöjlig att använda som empiriskt analysinstrument (Rindefjäll, 1998:27) – anser vi att det är den form av demokrati som är önskvärd och att det därför är viktigt att se till vilka förutsättningar som skulle kunna underlätta skapandet av en mer ”substantive” demokratiseringsprocess.

Även om det råder delade meningar om vad som ska inbegripas i det civila samhället, menar Grugel att det i stort sett finns en överenskommelse att det består av sociopolitiska institutioner, frivilligorganisationer och den offentliga sfären (Grugel 2002:93, hänvisning till Perez-Diaz 1993:55). Inom demokratiseringsteorin ses det civila samhällets roll i demokratiseringsprocessen i första hand utifrån dess utbildande och pluralistiska funktion, det vill säga utifrån dess förmåga att skapa demokratiskt skolade medborgare och fungera som en motvikt till statsmakten (Boussard 1998:160-161, hänvisning till Hadenius & Ugglå 1995:2-6).

Att det civila samhället är viktigt ur demokratiseringssynpunkt betonas starkt av många forskare. Sørensen (1993) pekar på att utan en lokal förankring av den demokratiska utvecklingen, riskerar demokratin att enbart bli ett formellt system inom vilket ett lands eliter kan lösa sina konflikter istället för att vara ett system som gynnar hela landets befolkning. Samtidigt betonar han dock att det inte finns något självklart samband mellan folkligt deltagande på lokal nivå och demokrati på nationell nivå; för att det lokala deltagandet skall kunna påverka demokratiseringsprocessen krävs att arbetet på den lokala nivån är sammankopplat med mer övergripande mål, som till exempel ökad kontroll över resurser (Sørensen 1993: 130).

Enligt Haynes (1997) är det framförallt en sorts grupper i det civila samhället som bidrar till demokratiseringsprocessen – den sortens grupper han har valt att kalla för aktionsgrupper och i vilka Green Belt Movement ingår. Aktionsgrupper karakteriseras enligt Haynes i första hand av en önskan att uppnå sina mål genom egna aktiviteter och handlingar och i andra hand av att dess medlemmar identifierar sig som en grupp därför att de kan relatera till varandra på grund av liknande levnadsförhållanden (t. ex. fattigdom, kön eller etnicitet). Dessutom, menar Haynes, kännetecknas aktionsgrupper av att deras medlemmar ofta sammankopplar sina ansträngningar på lokal nivå med en större övergripande strävan mot ett mer demokratiskt och jämlikt samhälle, i likhet med de övergripande mål för deltagandet som Sørensen nämner (Haynes 1997:4-5). Aktionsgrupper i tredje världen kan sinsemellan vara mycket olika och arbeta för

olika saker, men den gemensamma nämnaren är alltså en strävan efter större sociala, och ofta politiska, förändringar, samt att de på ett eller annat sätt arbetar för empowerment av fattiga och marginaliserade grupper i samhället.

Haynes skiljer mellan två olika typer av aktionsgrupper: de som i första hand arbetar för utveckling, ofta opolitiskt arbete på lokal nivå, och de som arbetar för att öka medvetenheten hos sina medlemmar och få dem att sträva efter att föra fram sina sociala och politiska intressen. Det finns ingen tydlig linje mellan de här två sorternas grupper, utan i själva verket har många aktionsgrupper i tredje världen drag av både utvecklings- och sociopolitisk natur (Haynes 1997:24). Sociopolitiska grupper är framför allt viktiga i demokratiseringsprocessen, eftersom de i högre grad ”offer an opportunity for those lacking in power to take their life chances in their own hands, that is, to have a voice in the arrangement of society” (Haynes 1997:24). Med andra ord: sociopolitiska grupper kan sägas möjliggöra skapandet av empowerment bland sina medlemmar. Sociopolitiska aktionsgrupper tenderar enligt Haynes att vara framgångsrika i demokratiska eller demokratiserande stater, därför att det där – till skillnad från i auktoritära stater – finns det utrymme som krävs för att kunna arbeta för sina mål (Haynes 1997:24).

Genom att arbeta för sina medlemmars rättigheter och på så sätt stärka och utvidga civilsamhället, bidrar aktionsgrupperna till framväxten av en demokratiseringsprocess. I korthet kan det politiska inflytande som aktionsgrupper har sammanfattas med att de utmanar det status quo som råder i tredje världen i form av maktkoncentration hos en liten elit (Haynes 1997:8, 12, 15). Möjligheterna som aktionsgruppernas arbete på lokal nivå har att lyckas är dock kopplade till den nationella kontext som de verkar inom: Sociopolitiska aktionsgrupper som verkar inom en demokrati eller ett land som är inne i sin demokratiseringsprocess har bättre möjligheter att uppnå sina syften (Haynes 1997:49).

Sørensen lyfter fram förändringar på lokal nivå som leder till ökat deltagande och empowerment av fattiga invånare som ett viktigt element i demokratiseringsprocessen, men menar samtidigt att man ur ett mikroperspektiv kan se att initiativen som tas på lokal nivå för att frambringa dessa förändringar på många sätt kan vara viktigare än förändringarna själva. I sin egenskap av att verka stärkande på de individer som tar initiativen, kan sådana initiativ – som exempel nämns ett projekt organiserat av kvinnor för att få vatten till byn – få större betydelse för demokratiseringen i byn i fråga än tillkännagivandet av allmänna val (Sørensen 1993:131).

En annan förespråkare för empowerment som förutsättning för en i längden fungerande demokrati är Mugo (1995), som framför allt betonar vikten av att medvetandegöra människor om deras rättigheter. En utbildning som lär människor om de grundläggande friheter och rättigheter de faktiskt har, t ex i FN:s eller OAU:s³ konventioner om mänskliga rättigheter, skapar en möjlighet för folket att

---

³ OAU står för Organization of African Unity, numera African Union (AU). Organisationen stadga över de mänskliga rättigheterna, ”African Charter on Human and Peoples’ Rights”, antogs 1981 (www.ne.se, Mugu 1995:38).

hålla sina regeringar ansvariga för de förhållanden de lever under (Mogu 1995:36-37). Detta kan göras genom seminarier, workshops, teater, radioprogram och skrivet material; genom att stödja all form av alternativ media och att ge stöd till folkbaserade självhjälpsprojekt, bysammanslutningar, kooperativ och fackföreningar. Projekten bör alltid fokusera i första hand på kvinnor, barn och ungdomar i syfte att stärka dem och bryta de strukturer som frånhåller dem kontroll och deltagande. Alla dessa metoder verkar enligt Mogu för att skapa empowerment i demokratifrämjande syfte. Utbildning i vad som är individens rättigheter är alltså något centralt i empowermentprocessen, om den ska kunna leda till demokratisering (Mogu 1995: 36-37).

Trots den stora vikt han lägger vid empowerment på lokal nivå, är Sørensen samtidigt noga med att peka på att demokratiseringen på lokal och nationell nivå hör samman: "Without democratization at the national level, the scope of local initiatives is strictly limited; without democratic change at the local level, the national democratic framework is primarily a formal shell" (Sørensen 1993:131). Deltagande och beslutsfattande på lokal nivå kan alltså begränsas av ett icke-demokratiskt nationellt ramverk (något som även Haynes påpekar), men om demokrati å andra sidan saknas på den lokala nivån, spelar det ingen roll om den nationella kontexten är demokratisk. Även om de inte ensamma kan driva en demokratiseringsprocess, är förändringar mot ökat empowerment på lokal nivå därför en viktig faktor för att en demokratiseringsprocess i slutändan skall lyckas (Sørensen 1993:132). Empowerment kan således ses som en mycket viktig förutsättning för en lyckad demokratiseringsprocess.

2.4 Brister i teorin

Ett problem som blir tydligt vid granskningen av litteratur som berör det civila samhället, female empowerment och demokratisering i tredje världen, är att det saknas en tydlig koppling mellan just skapandet av female empowerment och demokratisering. Många forskare framhåller den viktiga roll som organisationer kan spela vad gäller skapandet av empowerment och den processens stora betydelse för utveckling, men underlåter att se vilka effekter det kan få i det vidare perspektivet, till exempel för demokratiseringsprocessen i ett land. De som ändå nämner denna koppling (t ex Haynes 1997 och Sørensen 1993) talar i första hand inte om female empowerment, utan snarare om ett "allmänt" empowerment av den fattiga och marginaliserade delen av befolkningen, vilken förutom kvinnor och barn ofta även innefattar ursprungsbefolkningar och olika minoriteter. Denna process får dock tolkas som inkluderande female empowerment, även om inte fokus läggs vid kvinnornas roll i utvecklingen.

2.5 Valda utgångspunkter

Indikatorer som visar på resultat av en empowermentprocess, som att kvinnors initiativförmåga har ökat och att de har fått ökad kontroll över resurser, framstår som betydligt enklare att identifiera och mäta än de element som stärks i processen, till exempel kvinnornas självförtroende, känsla av egenvärde och gruppidentitet. I vår analys av the Green Belt Movement kommer vi därför i huvudsak att använda oss av de resultatbaserade indikatorerna identifierade av Rowlands. Dock kan vi inte bortse från de processbaserade indikatorerna fullständigt. Som tidigare påpekats är begreppet empowerment alltför komplext för att det skulle kunna operationaliseras utifrån endast en eller ett fåtal aspekter. Därför kommer vi också att se till de processbaserade indikatorerna i vår analys, om än försiktigt och i mindre skala.

En tydlig koppling mellan female empowerment och demokratisering saknas i existerande forskning. Det man kan framhäva på denna punkt är att en ”substantive” demokratiseringsprocess för att kunna lyckas måste vara väl förankrad på lokal nivå hos individer som har möjlighet att själva styra över sina liv och kan ta initiativ för att förändra dem. Att empowerment av den marginaliserade delen av befolkningen är nödvändig blir därför tydligt och därav följer att female empowerment är en nödvändig förutsättning för en lyckad demokratiseringsprocess, eftersom kvinnor i alla delar av världen är underprivilegierade. Denna uppsats utgår därför ifrån ställningstagandet att female empowerment är en nödvändig förutsättning för att en lyckad konsolidering av demokratin i en maximalistisk bemärkelse skall kunna äga rum.

3 Kenya

Kenya är beläget vid Afrikas östra kust, strax söder om Afrikas horn. År 2004 beräknades folkmängden till 33 miljoner invånare. Trots att Kenyas landyta bara består till 15 % av odlingsbar jord och endast 7 % klassas som högproduktiv, utgör jordbruket Kenyas huvudsakliga näring. Utöver plantage och storjordbruk består den agrara verksamheten till största del av småjordbruk, verksamma för självhushållning. Det är främst i området kring Mount Kenya som jordbruken är lokaliserade. Detta har lett till en ojämn befolkningsfördelning där 75 % av befolkningen är bosatt på 10% av landets yta, främst i området kring Victoriasjön och i högländerna. Den urbana befolkningen uppgick år 2003 till 36 % med huvudstaden Nairobi som största stad med 2,8 miljoner invånare. Hälften av landets befolkning lever under fattigdomsstrecket (www.ne.se, Wacker 1995:130-131, www.undp.org).

Kenya förklarades självständigt från britterna 1963 efter drygt 40 år under kolonialstyre. Kolonialtiden präglades av rasism och förtryck av ursprungsbefolkningen som fräntogs land och andra naturresurser, vilket ledde till våldsamma och blodiga uppror mellan främst Mau Mau-gerillan och kolonisatorerna. Motsättningarna kulminerade under 50-talet vilket sedermera resulterade i självständigheten och bildandet av det första kenyanska partiet KANU (Kenya African National Union) som vann en övertygande seger vid det första fria valet 1963 (www.ne.se).

Trots att kampen för självständighet bland invånarna hade syftat till att skapa en fri och demokratisk stat har demokratiseringsprocessen varit mycket långsam. Kenyas styrande parti KANU under ledning av presidenten Jomo Kenyatta var under 60- och 70-talen mycket elitistiskt präglad med en liten grupp människor som innehavare av den beslutande makten (Von Doepp 1996). Således var den begynnande demokratiseringen mycket svag och kan tolkas som en fasad för elitens maktspel och egennyttiga agerande. I och med Kenyattas bortgång 1978 fanns förhoppningar om stärkta förutsättningar för demokratisering och liberalisering av landet men tillsättandet av den nya presidenten Daniel Arap Moi innebar istället en tillbakagång i processen. 1982 gjordes tillägget 2A i konstitutionen som fastslog att Kenya var en enpartistat, att samtliga kandidater till parlamentet skulle vara medlemmar av KANU-partiet och all politisk aktivitet utanför regeringspartiet förbjöds. Moi-regimen gjorde även anspråk på att försöka kontrollera och styra de NGO:s som var verksamma i landet. Dessa inskränkningar i de mest grundläggande demokratiska rättigheterna kom att gälla fram till 1991 då konstitutionstillägget 2A hävdes. Påtryckningar för demokratisering och flerpartisystem hade då kommit från både nationellt och internationellt håll. Regeringens auktoritära styrning av landet hade förlorat

legitimitet hos både delar av den styrande eliten och det kenyanska folket. Tack vare sina auktoritära styrelseformer, svaga ledarskap, konfliktfyllda elitistiska politik som ofta ledde till motsättningar mellan olika folkgrupper och inte minst att internationella ekonomiska investeringar uteblev från bland annat världsbanken, förlorade Moi-regimen tillräckligt med stöd och flerpartisystem återinfördes (www.ne.se, Von Doepp 1996).

KANU bibehöll trots detta makten under hela 90-talet, framförallt på grund av en mycket splittrad opposition som fortsatte att trakasseras av Moi-regimen. Årtiondet kom att präglas av fortsatt auktoritärt styre, med inskränkningar i politiska och civila rättigheter, korruption, valfusk, elitstyrning, förtyck och förföljelse av oppositionen samt begränsningar i politiska institutioner. Etniska motsättningar och våldsamma sammandrabbningar mellan folkgrupper blossade upp samtidigt som en ekonomisk kris drabbade landet och kulminerade under 2000-talets början. Den turbulens som uppstod blev till slut Moi-regimens fall och en enad opposition bildade NARC (National Rainbow Coalition). Den enade oppositionen vann en övertygande seger i presidentvalet 2002 med sin kandidat Mwai Kibaki och koalitionen övertog majoriteten i parlamentet (www.ne.se, Von Doepp 1996, Vinding, 2004: 366).

Därmed har demokratiseringsprocessen fått ny fart. I och med valet 2002 räknas nu mera Kenya enligt Freedom House:s mätningar som ”Partly free” med 3.0 i civila och politiska rättigheter. Staten har inlett en omfattande kampanj med att motarbeta den utpräglade korruptionen, börjat att arbeta med ekonomiska och sociala frågor samt reformera demokratiska institutioner. Konstitutionen håller på att revideras och anpassas efter demokratiska värden under konsultation av utomstatliga organisationer och den uttalade ambitionen är att den fortsättningsvis ska efterlevas. Således kan fastslås att Kenyas demokratiseringsprocess verkligen inletts men vägen mot konsolidering är fortfarande lång. I dagsläget är det svårt att vara förvissad om att Kenya kommer att bli en fullfjädrad demokrati då inskränkningar och övergrepp fortfarande sker. Klart är i alla fall att ambitionen finns och att stödet för en vidare demokratisering av landet är fast förankrad hos det kenyanska folket (www.freedomhouse.org, Vinding & Wibben Jensen 2004: 268).

3.1 Miljöproblem i Kenya

Kenyas miljöproblem tog sin början under kolonialtiden och utgörs framförallt av ökenspridning och jorderosion. Stora ytor av skog har skövlasts för att bereda utrymme för jordbruk, både i självhushållande syfte och för kommersiell odling av ”cash crop”. Avverkningen har även syftat till bränsleproduktion. Skogsarealen uppgår till 2-3 % av den totala landytan och 1998 beräknades skogsskövlingen motsvara en yta på cirka 29 miljoner kubikmeter där 95 % av virket användes till bränsle (www.ne.se, Maathai 2004:2, Wacker 1994:132). En stark befolkningstillväxt har satt ytterligare press på resurserna som tillsammans med skogsavverkningen lett till bristande tillgång på mat, ved och vatten vilket i sin tur

resultat i fattigdom och undernäring hos befolkningen (Hyma & Nyamwange 1993: 31).

3.2 Kvinnors situation i Kenya

Kenyas nuvarande konstitution uttrycker att grundläggande mänskliga rättigheter ska gälla alla oavsett exempelvis ras, klass, stamtillhörighet eller kön. Dock är lagstiftningen som förbjuder diskriminering bristfällig då den inte inbegriper diskriminering på grund av kön. Detta har lett till att kvinnor systematiskt kunnat diskrimineras utan att detta har kunnat hindras av rådande lagstiftning (Muli 1995:78). Den nya regeringen har lagt stor vikt vid stärkandet av kvinnors rättigheter i arbetet med utformningen av den nya konstitutionen (www.freedomhouse.org).

Rättigheten att rösta har funnits för både kvinnor och män över 18 år sedan 1963. Ändå har kvinnorna i Kenya i mycket hög grad utestängts från det politiska livet och berövats sina politiska rättigheter. Detta har synts tydligt i parlamentet där den kvinnliga representationen rört sig från cirka en halv procent 1969 till cirka sju procent 2003. 1995 hade endast ett parti (The Democratic Party) i parlamentet en kvinna i partistyrelsen. Mönstret kan skönjas även inom andra politiska och juridiska institutioner där kvinnor har varit frånvarande i mycket stor utsträckning (Abuom 1995:97, Nzomo 1997:233-235, www.undp.org).

Även om kvinnor länge haft rättigheten att såväl kandidera till val som att rösta och deras underrepresentation inom den politiska sfären har uppmärksamats på ett nationellt plan, har diskrimineringen fortsatt. Detta mycket tack vare de sociala och historiska normer och värderingar den kenyanska kulturen präglas av, där kvinnan underordnas mannen i samtliga sammanhang. Muli menar att förtrycket kan härledas till de traditionella, afrikanska lagar och regler som systematiskt underordnar och diskriminerar kvinnor (Muli 1995:79-80). Till viss del anses dock denna systematiska diskriminering av kvinnan i Kenya ha uppstått i och med koloniseringen av landet. Abuom menar att innan koloniseringen ska kvinnor och män ha haft en jämställd relation där samhällena präglades av deltagande och samarbete och där ingen diskriminerades på grund av kön. Kolonialtidens viktorianska värderingar, som exporterades från England till Kenya, kom att prägla utbildning, religion, ekonomi och kultur, vilket ledde till ett omkullkastande av den tidigare samhällsordningen. Kvinnor kom att ses som underordnade männen och utestängdes från samhällsutvecklingen vilket ledde till att männen uteslutande delgavs den politiska, ekonomiska och kulturella makten (Abuom 1995:95-96).

Denna könsrelaterade maktstruktur har fortlevt, även under Kenyas demokratiseringsprocess. Kvinnors underordnade ställning i samhället uttrycks i värderingar så som att kvinnor skulle ha bristande ledaregenskaper och sämre förmåga att fatta viktiga beslut samt att deras brist på aggressivitet gör dem olämpliga för det politiska livet så väl som för beslutsfattande i allmänhet. Diskrimineringen tar sig vidare uttryck i form av att kvinnor generellt sett har

lägre utbildning och ekonomisk status. Således genomsyrar diskrimineringen och kvinnors maktlöshet det kenyanska samhället på ett politiskt och institutionellt såväl som på ett ekonomiskt, socialt och kulturellt plan (Nzomo 1997:236). Samtidigt exploateras kvinnan som arbetskraft, framförallt inom jordbruket. Precis som i andra länder söder om Sahara, bär kvinnorna i Kenya det största ansvaret och den tyngsta arbetsbördan inom jordbrukssektorn, som också är den främsta näringen i landet. 1989 beräknades nio av tio kvinnor vara bosatta i rurala områden, stå för 80 % av produktionen inom jordbruket och utföra tre fjärdedelar av arbetet inom småbruken (Wacker 1994:134). Detta kan delvis förklaras med att männen i stor utsträckning migrerar till städerna för att arbeta och att kvinnorna stannar kvar på landsbygden med allt ansvar för försörjningen av familjen (Muli 1995:80). Samtidigt äger kvinnorna bara cirka 5 % av landtillgångarna i Kenya, vilket leder till att majoriteten av inkomsterna från det kommersiella jordbruket tillfaller de jordägande männen (Muli 1995:80, Wacker 1994:130, 134). Starka traditioner gör att det på många platser fortfarande är traditionella lagar som styr ägandet av land. Ägandet kräver då innehav av tillgångar, vilket lämnar majoriteten kvinnor utan möjlighet att göra anspråk på mark eftersom de saknar kunskap och ekonomiska resurser. Ändå förblir kvinnorna de främsta ansvarstagarna för jordbruket och för försörjningen av familjen, men deras inskränkta rättigheter har bidragit till utpräglad fattigdom (Wacker 1994:134).

3.2.1 Kvinnors deltagande i det civila samhället

Då kvinnorna i Kenya frånhålls inflytande och deltagande i det politiska så väl som det ekonomiska livet har de hittat andra sätt och plattformar att verka för samhällsutveckling och även för sina egna rättigheter och möjligheter. Kvinnogrupper och föreningar har på många olika håll grundats i Kenya utifrån syften som rör exempelvis kyrklig aktivitet, hemarbete, matlagning, läsundervisning och produktion av kol (Hyma & Nyamwange 1993:39-41). Kvinnoorganisationernas utbredning i landet är påtaglig. Exempelvis kan nämnas att det i Laikipiadistriktet existerar fler än 350 kvinnogrupper med mellan 20 och 100 medlemmar, som tillsammans försöker att köpa upp odlingsbar mark som sedan fördelas jämlikt mellan medlemmarna (Wacker 1994:136). I Kiambudistriktet uppgår antalet grupper till 2000 med ett sammanlagt medlemsunderlag på 70 000. Ytterligare exempel hittar man i området Idakho, lokaliserat i Kakamegadistriktet, där efterforskning gjord redan på 70-talet visade att hela 90 % av kvinnorna i den undersökta gruppen var medlemmar i kvinnoorganisationer (Hyma & Nyamwange 1993:39, Staudt 1985:73). Gemensamt för dessa nätverk, som framförallt verkar på lokal nivå i byar, är att de ofta även syftar till att stärka kvinnors situation, både ekonomiskt och socialt genom att fungera som skyddsnät för den enskilda individen. Den påtagliga uppslutningen i denna typ av föreningar, visar på att det omfattande och starka engagemanget för att förbättra kvinnornas situation, är väl förankrat hos kvinnorna i det kenyanska samhället (Wacker 1991:141-144, 1994:136-137).

Arbetet med att motverka den miljöförstöring som skett i Kenya, som inbegriper ökenspridning och jorderosion och som resulterat i bristande tillgång på mat, vatten och ved, har en stark koppling till kvinnogrupper i landet i allmänhet och på landsbygden i synnerhet. Då majoriteten av arbetet som kan relateras till försörjning utförs av kvinnor är det också de som bär ansvaret för att deras egna och familjens grundläggande behov tillgodoses. Därmed är också kvinnorna de som är mest utsatta och mottagliga för miljöförstörelsen då det framförallt är de som tvingas arbeta med och i skuggan av dess konsekvenser. Som ett resultat av detta har kvinnogrupper, oberoende initialt syfte, i hög utsträckning kommit att engagera sig i miljörelaterat arbete, som framförallt rör trädplantering (Hyma & Nyamwange 1993:30, 33, 39-42).

4 Green Belt Movement

4.1 Organisationens verksamhet och historia

Organisationen Green Belt Movement grundades i Kenya år 1977 av professor Wangari Maathai. GBM startades som en kampanj, "Save the Land Harambee", inom National Council of Women of Kenya (NCWK), ett gemensamt forum för olika kvinnoorganisationer i landet. Kampanjens syfte var att medvetandegöra landsbygdsbefolkningen om hoten som ökenspridningen och miljöförstörelsen utgör i deras relation till fattigdom, försörjningssvårigheter och migration, och få dem att aktivt ta del i att skydda sitt land genom att plantera träd. Grundtanken hos initiativtagaren Maathai, professor i biologi, var att miljön är nyckeln till både utveckling och fred, eftersom de flesta konflikter i grunden rör fördelningen av knappa naturresurser (Alnoor 2004: 16).

Till en början odlade NCWK egna plantor som distribuerades till de orter som önskade ta del i kampanjen, men eftersom efterfrågan på plantor snabbt ökade blev situationen snart ohållbar. NCWK började då istället att uppmuntra redan existerande kvinnogrupper att starta egna plantskolor, för att på så sätt kunna dra nytta av det stora engagemang som finns bland kvinnor i det kenyanska civila samhället. Kampanjen växte med kvinnogruppernas hjälp till en egen organisation som fick namnet Green Belt Movement. GBM började utbilda kvinnorna på landsbygden i trädplantering och använde sig i processen av kvinnornas egen erfarenhet av jordbruksarbete. Man uppmuntrade odling av träd som naturligt växer i Kenya men som till stor del har trängts undan av planterade exotiska träd, som är mer lönsamma att sälja. Dessutom uppmuntrades kvinnorna att odla fruktträd för att förbättra sina familjers kosthållning (Maathai 2004: passim).

Förutom att trädplanteringen, på de platser där den har varit framgångsrik, säkrar kvinnornas behov av vedbränsle och kan inverka positivt på deras familjers kosthållning, har planterandet av träd också skapat en välkommen inkomst för många kvinnor på landsbygden, eftersom GBM tre månader efter att en grupp satt sina plantor har betalat för de plantor som överlevt (Maathai 2004: 37, 39). Metoden har varit framgångsrik: Idag är över 600 nätverk verksamma inom GBM och tillsammans sköter de över 6000 plantskolor. Under de nästan 30 år som GBM har varit verksamt, har 30 miljoner träd planterats på privat och offentlig mark i Kenya av organisationens volontärer (www.greenbeltmovement.org).

Allteftersom nya behov relaterade till miljö- och utvecklingsfrågor har uppkommit, har GBM successivt utökat sin verksamhet till att även omfatta medborgarutbildning, opinionsbildning i miljö- och demokratifrågor och

förespråkande och utläring av hållbara jordbruksmetoder för att säkra tillgången till mat och vatten. Dessutom anordnar man Green Belt Safaris – en form av ekoturism - samt arbetar med att sprida sina kunskaper och erfarenheter till andra afrikanska länder (Maathai 2004: 34).

Länge stöttades GBM:s verksamhet av regeringen - bland annat genom finansiering av plantor - eftersom organisationens kamp mot ökenspridningen sågs som ett allmänt intresse. Allt eftersom GBM växte och mer högljutt började kritisera regeringens miljöpolitik och korruptionen i regeringen, övergick samarbetet dock snabbt i konflikt. 1989 straffades organisationen för Maathais deltagande i de starka protesterna mot planerna på att bygga en skyskrapa i en av Nairobis få parker. Moisi regering fick ge vika för de starka protesterna och skyskrapan byggdes på en annan plats, men Maathai blev tillfälligt arresterad, offentligt hånad som ”en galen kvinna” och regeringen försökte på alla sätt stämpla henne som ett hot mot landets säkerhet, något som tillfälligt minskade stödet för GBM (Alnoor 2004:17, Nzomo 1997:241, Haynes 1997:109). Den uppmärksamhet som Green Belt Movement och Maathai själv har skapat internationellt har dock, tillsammans med fortsatt stöd och arbete av de kvinnogrupper som är engagerade i organisationen, bidragit till organisationens fortsatta överlevnad inom den auktoritära regimen.

Kampen för demokratisering i Kenya är en viktig del av GBM:s arbete, eftersom organisationen ser det som en nödvändighet att ha en regering som tar till vara på miljön, och som dessutom kan ställas till svars för de miljörelaterade problem som finns i Kenya (Gynne 2004: 15). Av denna anledning ter sig GBM:s aktiva opinionsbildning i miljö- och demokratifrågor som en självklarhet. Maathai har även engagerat sig i det politiska livet, och efter regimskiftet år 2002 befann hon sig i en ny position som biträdande miljöminister i den nybildade koalitionsregeringen.

4.2 Organisationens struktur

Organisationens struktur har utvecklats under de nära 30 år som GBM har funnits. Den anställda personalen på GBM:s huvudkontor i Nairobi arbetar i första hand med administration, ekonomi och koordination av verksamheten. De ansvariga för organisationens olika projekt arbetar till stor del ute i byarna. Högst ansvariga för alla projekt är ”project officers” och ”assistant project officers”, vars arbetsuppgifter är att utveckla projektet och sedan övervaka hela processen. Under dem ser organisationen olika ut beroende på projektet ifråga. Trädplanteringsprojekten har den mest utvecklade organisationsstrukturen och består, förutom de ovan nämnda posterna, av övervakare på regional och lokal nivå, samt grupper ansvariga för plantskolorna på gräsrotsnivå. Inom grupperna har olika medlemmar olika arbetsuppgifter, såsom att informera om projektet i byn, instruera och assistera i arbetet med att plantera träden eller direkt ansvara för skötsel av plantskolan (Maathai 2004: 55-57).

De kvinnogrupper som arbetar för GBM ansvarar alltså för olika plantskolor, och arbetar med att försöka skapa intresse för projektet i sina byar så att intresserade bybor kan hjälpa till med arbetet med att plantera träden när plantorna är färdiga att sättas.

4.3 Strategier för empowerment

Organisationens övergripande mål under dess första fas, som började 1977 och fortsatte fram till 1999 då en verksamhetsöversikt ägde rum, var att medvetandegöra befolkningen om miljön och få dem att agera för att förbättra den utifrån sin egen övertygelse om att det var det rätta (Maathai 2004:33). När organisationens verksamhet runt millennieskiftet övergick i sin andra fas, formulerades en vision och en mission. GBM:s vision är ett samhälle där människorna kontinuerligt arbetar för en renare miljö och ett grönare Kenya, och vägen dit, missionen, har sin början i träden och går genom ett mobiliserande av samhällen i riktning mot egenbestämmande, förbättrade försörjningsmöjligheter, jämställdhet och omsorg om miljön. Två element är enligt Maathai avgörande i missionen, varav det ena är utrotandet av fattigdom och det andra skapandet av empowerment, vilket i detta sammanhang definieras som att hjälpa människor att bli medvetna om sin situation och stärka dem så att de kan ta ansvar för sina egna liv (Maathai 2004: 112). I organisationens verksamhetsmål finns numera alltså en uttalad strävan efter empowerment.

Under organisationens huvudsakliga mål – att plantera träd och sprida kunskap och engagemang i miljöfrågor – fanns hos Maathai och hennes medarbetare redan från början en stark vilja att göra kvinnorna på landsbygden delaktiga i landets utveckling. Genom att ge dem en viktig roll i arbetet för att förbättra miljön, ville GBM framhäva kvinnors engagemang och kapacitet att leda utvecklingsarbetet (Maathai 2004:39).

Att satsa på empowermentfrämjande aktiviteter och strategier både på individ- och samhällsnivå är en mycket viktig del av GBM:s arbete och ett av organisationens övergripande mål. Empowerment på individuell och samhällslig nivå är enligt GBM en viktig del av utvecklingsprocessen därför att det i många fall är ”the mind-set from which people begin to realize their potential” (Maathai 2004: 38). För att kunna skapa empowerment, är det mycket viktigt att varje projekt utformas efter varje enskild bys specifika behov. Därför lägger GBM mycket tid på att tillsammans med byborna fastställa vilka behov som finns och vilka åtgärder som bör tas för att projektet ska kunna vinna stor genomslagskraft och stödjas av byborna (Maathai 2004:80,82).

Verksamhetens organisation gör engagemanget hos gräsrotterna nödvändigt för dess överlevnad, eftersom det är människorna ute i de byar som planterar träden som har det avgörande ansvaret för att de överlever och för att allt fungerar som planerat. Experter hålls till stor del utanför arbetet för att uppmuntra att byborna själva arbetar och tar ansvar. När organisationer anlitar experter, tenderar det nämligen enligt Maathai att leda till att de människor som tar emot hjälpen blir

beroende och ibland apatiska, istället för att bli uppmuntrade att själva ta kontrollen över sina liv och plantera träd av den enkla anledningen att de själva vill göra det (Akute & Katumba 1992:56).

En mycket viktig del av GBM:s arbete är de seminarier, föreläsningar och workshops som organisationen anordnar i byarna och som berör frågor relaterade både till miljön och till mänskliga rättigheter, demokrati och kvinnors situation. Denna "civic education" ämnar till stor del att upplysa människorna om Kenyas miljösituation, men även att visa på hur politik och miljö hänger ihop och att det finns ett samband mellan miljöproblem och ett odemokratiskt styre. Deltagarna informeras också om sina grundläggande rättigheter för att skapa ett intresse för rättviserelaterade frågor (Maathai 2004:47-49).

I den andra fas av GBM:s arbete som inleddes runt millennieskiftet, har förutsättningarna för trädplanteringen ändrats något. I syfte att göra verksamheten mer självförsörjande och på så sätt minska biståndsberoendet, har man frångått den tidigare metoden att GBM skänker plantor till plantskolor för att senare, när träden är planterade, betala för de plantor som har överlevt. Istället uppmuntrar organisationen nu kvinnogrupperna att sälja plantorna direkt till invånarna i byn för att på så sätt generera en inkomst som ska underhålla deras plantskola och minska beroendet av GBM.

5 Analys och utvärdering av Green Belt Movement:s arbete

Green Belt Movement har, som konstaterats, en uttalad ambition att arbeta för att främja empowerment hos de individer och byar som är aktiva i organisationens verksamhet. Har organisationen då verkligen lyckats med att skapa empowerment i praktiken? Som tidigare konstaterats är det närmast omöjligt att fastställa om så är fallet utan genomförandet av en fallstudie, men det går att peka på element i GBM:s strategier och tillvägagångssätt som, om de utförs framgångsrikt, bör verka i empowermentfrämjande syfte. I detta avsnitt diskuteras huruvida strategierna har varit framgångsrika och hur Green Belt Movement:s arbete teoretiskt kan kopplas till Kenyas pågående demokratiseringsprocess.

5.1 Har female empowerment skapats?

På ett direkt plan har Green Belt Movement bidragit till en förbättrad närmiljö i de byar där ”gröna bälten” har etablerats: de planterade träden hjälper till att bevara den biologiska mångfalden, skyddar jorden mot erosion, ger skugga och svalka och inte minst ved och frukt. De två sistnämnda produkterna av trädplanteringen är något som märkbart har förändrat förutsättningarna för framför allt kvinnorna i byarna. För att hänvisa till Rowlands resultatbaserade indikatorer, handlar det om att kvinnorna genom att odla träd har möjliggjort för sig själva dels att mer effektivt kunna utnyttja den tid som tidigare användes till att vandra långa sträckor för att leta efter ved, och dels att få kontroll över de resurser som träden utgör. Genom att odla fruktträd har de dessutom kunnat ge sina barn en mer näringsriktig kost och på så sätt förbättrat deras möjligheter till ett friskt liv. Även det faktum att kvinnogrupperna har fått betalt för de träd som de har planterat har skapat empowerment i form av ökad kontroll över resurser, eftersom GBM har möjliggjort för flera kvinnor att bidra finansiellt till hushållets försörjning. Detta är också viktigt för kvinnornas självkänsla. Den nya metoden för finansiering – att arbeta för kommersialisering av plantskolorna – kan ses som empowermentfrämjande då den lägger ytterligare ansvar på kvinnogrupperna att ta initiativ för att säkra sin inkomst. Även om detta har flera fördelar och kan ge en långsiktig ekonomisk hållbarhet till verksamheten så riskerar man dock samtidigt att utestänga byinvånare som saknar ekonomiska möjligheter att betala för träden. Detta riskerar att verka i riktning mot disempowerment, då individers möjligheter att inneha kontroll över resurser minskar.

En ambition som hela tiden har varit genomgående i Green Belt Movement:s arbete är att lägga ansvar på kvinnorna för att uppmärksamma den viktiga roll som de har i fråga om miljö, försörjning och utveckling. Denna ambition syns tydligt i verksamhetens utformning, inte minst i det faktum att GBM från början har engagerat till största delen kvinnogrupper i sitt arbete. Även om också män deltar, är det kvinnor som ses som de självklara ledarna, både på lokal och nationell nivå (Hyma och Nyamwange 1993: 34). Det faktum att det i första hand är kvinnor som är engagerade i GBM och att det därför är kvinnorna som har gjort det största arbetet inom organisationen, gör att de också i stor utsträckning erhåller erkännande, om än inte ett officiellt sådant, för sina insatser på de platser där de positiva effekterna av deras arbete är tydligt. Maathai framhäver att GBM:s arbete har bidragit till att skapa en förbättrad bild av kvinnor i det traditionella kenyanska samhället (Maathai 2004:72). Att kvinnorna genomgående har fått spela huvudrollen i GBM:s arbete har med allra största sannolikhet verkat för att skapa både kollektivt och individuellt empowerment genom att dels stärka kvinnornas identitet som grupp, och dels genom att de som individer har fått delta, ta ansvar och egna initiativ och på så sätt blivit medvetna om sin egen förmåga. Detta styrks av Maathais vittnesmål om att många kvinnor och kvinnogrupper med tiden har sökt egna vägar och på eget initiativ startat upp projekt i sina byar som inte inbegrips under GBM:s verksamhet (Maathai: 2004:69), och går att hänvisa direkt till Rowlands resultatbaserade indikatorer avseende kvinnors ökade förmåga att agera, uppfatta sig själva som dugliga och ta initiativ till aktiviteter. Enligt Maathai ligger grunden till det empowerment som kvinnorna upplever i det faktum att de genom sitt arbete i GBM kan inse den potential de faktiskt har att förändra situationen för sig själva, sina familjer och sina byar (Maathai 2004:69, 72). Kvinnornas arbete ses också som en källa till inspiration: enligt Maathai har många män blivit inspirerade av kvinnornas arbete och själva börjat engagera sig i trädplantering (Maathai 2004:72). Detta tyder på att empowerment även skapats i aspekten *nära relationer*, då det kan ses som ett tecken på att kvinnorna får ökad respekt av männen (Rowlands 1998:24).

Organisationens struktur lägger fokus på trädplantering på lokal nivå, en trädplantering som bör ske utan alltför stor inblandning av experter men under överseende av GBM:s anställda personal. Denna ambition verkar i linje med Rowlands förespråkande av en organisation som katalysator i skapandet av empowerment, eftersom upplägget gör att mycket ansvar delegeras till medlemmar i kvinnogrupper och invånare i de samhällen där plantskolor upprättas. Dock finns svagheter i GBM:s strukturella uppbyggnad som kan underminera skapandet av female empowerment. Organisationen är hierarkiskt konstruerad med en styrande, välutbildad och stark elit i toppen. Då majoriteten av kvinnorna som är engagerade i trädplanteringen på gräsrotsnivå ute i byarna är dåligt utbildade och ofta mycket fattiga är den socio-ekonomiska klyftan mellan ledningen och gräsrotterna stor. Detta, tillsammans med kvinnornas bristande självförtroende och erfarenhet har ibland orsakat problem då de lokala kvinnogruppernas arbete undervärderats av ledningen och därför inte erhållit den uppskattning och erkännande de förtjänat av organisationens styrande. Således kan detta ha bidragit till att de resurssvagaste kvinnorna, som varit i störst behov

av att stärkas, utestängts från empowermentprocessen. Problematiken har lyfts fram av organisationen själv som ett hinder i arbetet men någon lösning på problemet har inte presenterats (Maathai 2004:79).

Ytterligare kritik som kan relateras till organisationens struktur har framkommit genom externa undersökningar. I Hyma och Nyamwanges (1993) enkät bland grupper verksamma inom organisationen framgår att många uppfattar GBM:s ledning som auktoritär i sin attityd gentemot gräsrotterna, vilket bland annat tar sig uttryck i mycket höga och strikta kvalificeringskrav på de lokala grupperna. Bland annat måste gräsrotterna kunna presentera en välstrukturerad organisation samt erlägga en medlemsavgift för att få ingå i GBM:s verksamhet (Hyma & Nyamwange 1993:36). Problematiken bottnar återigen i att de allra resurssvagaste riskerar att utestängas från organisationens arbete. Det faktum att GBM faktiskt ställer höga krav på gruppernas organisation, kan å andra sidan också ses som ett tecken på att de vill garantera en effektivt fungerande verksamhet. Kraven behöver därför inte vara orimliga, men kan kanske uppfattas som onödigt hårda och oflexibla.

Något som spelar en mycket viktig roll i GBM:s verksamhet när det gäller skapandet av empowerment, är organisationens seminarier och föreläsningar som berör inte bara miljöfrågor utan även relationen mellan miljö och demokrati samt mänskliga rättigheter. Detta är helt i linje med Mugos betoning av utbildning om rättigheter som något nödvändigt i empowermentprocessen (Mugo 1995:36-38). Det går också att koppla till UNICEF:s metod för att mäta female empowerment, där just medvetandegörande – om sina rättigheter och om de diskriminerande strukturer kvinnor lever under - är en viktig indikator. När människor genom GBM:s utbildningsprogram har lärt sig om sina rättigheter, leder det ofta till att de själva börjar protestera för att skydda sin egen närmiljö och/eller kräva sina rättigheter (Maathai 2004:69, 73). Något som också är viktigt att nämna i detta sammanhang är det faktum att GBM har spelat och spelar en viktig roll i Kenyas demokratiseringsprocess som opinionsbildare. Organisationen kämpade aktivt mot Moisis regering i både miljö- och demokratifrågor, och i detta avseende kan organisationen verka som en viktig inspirationskälla.

En utvärdering av GBM:s arbete utifrån UNICEF:s ”empowerment-stege” visar att organisationen uppfyller alla de fem nivåernas krav på jämställdhetsarbete: trädplanteringen skapar både ett ökat *välstånd* och ger *kontroll över resurser*, undervisningen bidrar till ett *medvetandegörande* om kvinnornas situation, kvinnor *deltar i beslutsfattande* på alla nivåer och kan genom sitt arbete i GBM ta *kontroll* över sina egna och sina barns liv samt få uppskattning för sitt deltagande (Karl 1995:109). Även om det finns brister i GBM:s arbete, är det faktum att organisationen befinner sig på den högsta nivån på stegen ett tydligt tecken på att female empowerment verkligen skapas genom GBM:s verksamhet.

5.2 Teoretisk koppling till Kenyas demokratiseringsprocess

Inom den demokratiseringsteori som berör det civila samhällets roll, betonas ofta problematiken i att organisationer som har varit aktiva i ett lands demokratiseringsprocess tenderar att luckras upp efter att en transition har ägt rum, och att ett tidigare mycket aktivt civilt samhälle snabbt kan tystna när den auktoritära regimen väl har fallit. Detta beror till stora delar på att det civila samhället under det auktoritära styret har kunnat vara enat i sin opposition; när regimen har fallit försvagas det civila samhället som helhet, och kanske framför allt de grupper som är skapade enbart i syfte att arbeta för en demokratisering (Diamond 1999:255, Grugel 2002:112-113). En aspekt av GBM:s verksamhet som i det här sammanhanget starkt talar för organisationens förmåga att inverka på den pågående demokratiseringsprocessen i Kenya, är det faktum att organisationen grundar sig på omsorg om miljön – en omsorg som är oberoende av styrelseskicket i landet. GBM startades under en auktoritär regim och har, förutom genom sitt miljöarbete, profilerat sig som opinionsbildare och förespråkare för demokratisering. Att den auktoritära Moi-regimen avsattes i valet 2002 och den nya regeringen nu arbetar aktivt med att bekämpa korruptionen och revidera konstitutionen, har ändrat förutsättningarna för denna del av GBM:s arbete eftersom det numera äger rum inom en mer demokratisk kontext. Fortfarande kan man protestera mot korrupktion och andra orättvisor, men det faktum att organisationens grundare nu sitter som biträdande miljöminister i regeringen gör det svårare för GBM att kritisera regeringens arbete på ett trovärdigt sätt. Att Maathai nu befinner sig i regeringen, om än inte på en verkställande post, kan dock på längre sikt få positiva konsekvenser för miljösituationen i Kenya eftersom hon nu självklart kan utöva mer direkt inflytande på miljöpolitiken.

Eftersom organisationens långsiktiga fokus på miljö, hållbar utveckling, kvinnor och empowerment garanterar dess fortlevnad även efter en konsolidering av demokratin i Kenya, kan Green Belt Movement fungera som en brygga för det kenyanska civila samhället mellan en auktoritär och en demokratiserande/demokratisk kontext. Då GBM i första hand får anses vara en sociopolitisk aktionsgrupp utifrån Haynes definition (Haynes 1997:24), eftersom man har sociopolitiska mål vilka sträcker sig längre än bara till utveckling på lokal nivå, har organisationen enligt Haynes dessutom bättre möjligheter att utöva påtryckningar och uppnå sina mål i den nya, mer demokratiska kontexten. Med andra ord är utsikterna för Green Belt Movement:s fortsatta arbete goda.

6 Slutsats

Genomgången av GBM:s arbete har visat att organisationen har både ambitioner och strategier för att skapa female empowerment och att den också får anses ha lyckats med detta i stor utsträckning. Mycket tyder på att empowerment har skapats inom alla tre aspekter som nämns av Rowlands: individuellt, kollektivt och i nära relationer. Dessutom placerar sig organisationens arbete på den högsta nivån på UNICEF:s ”empowerment-stege”. Organisationens styrka i det här avseendet baseras främst på att hela GBM:s verksamhet genomsyras av målsättningen att synliggöra och framhäva kvinnornas roll och stärka deras kompetens i arbetet för en bättre miljö och bättre levnadsförhållanden. Detta, tillsammans med ambitionen att verka för empowerment på individuell och samhällelig nivå, präglar alla GBM:s projekt och verkar i linje med Rowlands teori om vad som är centralt i en organisations arbete för att female empowerment ska skapas. Kärnan i framgången är GBM:s tillvägagångssätt: man planterar träd på ett sätt som uppmuntrar kvinnorna att ta initiativ, stimulerar deltagande och diskussion samt medvetandegör kvinnorna om deras situation och hur de kan förändra den (Rowlands 1998:28-29). När alla projekt utförs på detta sätt är förutsättningarna för att female empowerment ska skapas mycket goda. Då female empowerment är en process utan något tydligt slut, kan man förvänta sig att GBM:s arbete kommer att fortsätta skapa empowerment och bygga på det empowerment som redan existerar om man håller fast vid detta tillvägagångssätt.

De tveksamheter som uppkommer angående organisationens förmåga att i praktiken skapa female empowerment, rör främst organisationens struktur och huruvida en kommersialisering av verksamheten riskerar att leda till ett ekonomiskt disempowerment av vissa individer. Dessa brister är självklart allvarliga men har å andra sidan uppmärksamats av organisationen och dess ledning, vilket förhoppningsvis kan leda till åtgärder på vissa punkter. En ökad decentralisering av förvaltningsansvaret kan här vara önskvärd, även om en sådan aldrig helt kan överbrygga problematiken som består i de stora socio-ekonomiska klyftor som existerar mellan ledningen och gräsrotterna.

Teoribildningen som rör sambandet mellan empowerment och demokratisering poängterar att en lyckad demokratisering förutsätter både demokratiska institutioner på nationell nivå och ett aktivt deltagande på gräsrotsnivå. För att deltagandet på lokal nivå ska ha möjlighet att inverka på demokratiseringsprocessen krävs att arbetet har övergripande mål som sträcker sig utöver den lokala kontexten, exempelvis en förbättrad miljö, ökad jämställdhet eller demokratisering. GBM:s arbete lever upp till dessa kriterier, då sådana övergripande mål präglar organisationens verksamhet.

För att en demokratisering ska kunna bli mer ”substantive”, krävs att individer har kontroll över sina egna liv, kan delta i beslutsfattande och har möjlighet att

påverka. Med tanke på de kenyanska kvinnornas underordnade ställning och deras maktlöshet i det kenyanska samhället krävs ett empowerment av den kvinnliga delen av befolkningen för att uppfylla dessa krav. Genom att skapa female empowerment har Green Belt Movement därmed bidragit och fortsätter att bidra till Kenyas demokratiseringsprocess.

GBM:s förutsättningar att klara en övergång till demokrati är goda därför att organisationens verksamhet grundar sig på långsiktiga ambitioner att förbättra miljön och skapa empowerment. Sociopolitiska aktionsgrupper som GBM har enligt Haynes bättre möjligheter att verka och nå sina mål i en demokratisk eller demokratiserande kontext. Således är förutsättningarna för GBM:s verksamhet nu mer gynnsamma än de var under den auktoritära regimen. Därmed kan organisationen bli ännu bättre på att skapa female empowerment, vilket stärker förutsättningarna för att den framväxande demokratin i Kenya ska kunna bli mer ”substantive”.

Referenser

- Abuom, Agnes, 1995. "Gender Balance for Sustainable Democracy", s 93-102 i Melin, Mia (ed.), 1995. *Democracy in Africa - On Whose Terms?* Forum Syd. Falun: Scandbook.
- Akute, W. och Katumba, Rebecca, 1992. "Greening takes root", s 55-58 i Women's Feature Service, 1992. *The Power to Change: Women in the Third World Redefine their Environment*. New Delhi: Raj Press.
- Alnoor, Amlani, 2004. "Prof. Maathai Africa's forest Goddess", *African Business* november 2004, s. 14-19.
- Bell, Michael Mayerfeld, 2004. *An Invitation to Environmental Sociology*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Boussard, Caroline, 1998. "Civilsamhälle och demokratisering", s 148-169 i Hydén, Göran (red.), 1998. *Demokratisering i tredje världen*. Lund: Studentlitteratur.
- Datta, Rekha och Kornberg, Judith, 2002. *Women in Developing Countries: Assessing Strategies for Empowerment*. London: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Diamond, Larry, 1999. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore och London: The Johns Hopkins University Press.
- Freedom House: "Freedom in the World 2004". Country and Related Territory Reports: Kenya. <http://www.freedomhouse.org>. 2005-05-10.
- Green Belt Movement: <http://www.greenbeltmovement.org>. 2005-05-18.
- Grugel, Jean, 2002. *Democratization: A Critical Introduction*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Gynne, Göran, 2004. "Plantera träd och så fred", *Tidningen Vi*, nr 25 2004, s. 12-17.
- Harcourt, Wendy (ed.), 1994. *Feminist Perspectives on Sustainable Development*. London och New Jersey: Zed Books Ltd.
- Haynes, Jeff, 1997. *Democracy and Civil Society in the Third World: Politics and New Political Movements*. Cambridge: Polity Press.
- Hyma, B. och Nyamwange, Perez, 1993. "Women's role and participation in farm and community tree-growing activities in Kiambu district, Kenya", s 30-45 i Momsen, Janet H. och Kinnaird, Vivian, 1993. *Different places, different voices: Gender and development in Africa, Asia and Latin America*. London och New York: Routledge.
- Kabeer, Naila, 2002. "Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment", s 17-57 i Sida studies no 3, 2002. *Discussing Women's Empowerment: Theory and Practice*. Stockholm: SIDA.
- Karl, Marilee (ed.), 1995. *Women and Empowerment: Participation and Decision Making*. London och New Jersey: Zed Books Ltd.

- Maathai, Wangari, 2004. *The Green Belt Movement: Sharing the Approach and the Experience*. New York: Lantern Books.
- Martinez-Alier, Juan, 2002. *The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Muli, Koki, 1995. "Help Me Balance the Load' : Gender Discrimination in Kenya", s 78-81 i Peters, Julie och Wolpers, Andrea (ed.), 1995. *Women's Rights, Human Rights: International Feminist Perspectives*. London och New York: Routledge.
- Mogu, Micere Githae, 1995. "Advocacy for Empowering the Masses: Translating Rhetoric into Action", s 29-40 i Melin, Mia (ed.), 1995. *Democracy in Africa - On Whose Terms?* Forum Syd. Falun: Scandbook.
- Nationalencyklopedin: Kenya, OAU. <http://www.ne.se>. 2005-05-09, 2005-05-19.
- Nzomo, Maria, 1997. "Kenyan Women in Politics and Public Decision Making", s 232-254 i Mikell, Gwendolyn, 1997. *African Feminism: The Politics of Survival in Sub-Saharan Africa*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Rindeljäll, Teresia, 1998. "Demokratidefinitionens dilemma – smal eller bred?", s 27-51 i Hydén, Göran (red.), 1998. *Demokratisering i tredje världen*. Lund: Studentlitteratur.
- Rowlands, Jo, 1998. "A Word of the Times, but What Does it Mean? Empowerment in the Discourse and Practice of Development", s 11-34 i Afshar, Haleh (ed.), 1998. *Women and Empowerment: Illustrations from the Third World*. Houndmills och London: Macmillan Press Ltd.
- Sørensen, Georg, 1993. *Democracy and Democratization: Processes and Prospects in a Changing World*. Boulder, Colorado: Westview Press, Inc.
- Staudt, Kathleen, 1985. "Women's Political Consciousness in Africa: A Framework for Analysis", s 71-84 i Monson, Jamie och Kalb, Marion, 1985. *Women as Food Producers in Developing Countries*. Los Angeles: Regents of the University of California.
- United Nations Development Programme. <http://www.undp.org>. 2005-05-05.
- Vinding, Diana och Wiben Jensen, Marianne, 2004. "The Horn of Africa and East Africa: Kenya", s 366-376 i Vinding, Diana (ed.), 2004. *The Indigenous World 2004*. Köpenhamn: IWGIA – International Work Group for Indigenous Affairs.
- VonDoepp, Peter, 1996. "Political Transition and Civil Society: The Cases of Kenya and Zambia". *Studies in Comparative International Development* vol. 31, s 24-48.
- Wacker, Corinne, 1991. "Participatory Development Planning for Sustainable Development with Women's Groups in Kenya", s 141-146 i Rodda, Annabel (ed.), 1991. *Women and the Environment*. London och New Jersey: Zed Books Ltd.
- Wacker, Corinne, 1994. "Sustainable Development Through Women's Groups: A Cultural Approach to Sustainable Development", s 128-142 i Harcourt, Wendy, 1994. *Feminist Perspectives on Sustainable Development*. London och New Jersey: Zed Books Ltd.